УДК 165.6/.8:37.013.73:902.2
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.3.23

Карась Ігор Павлович
аспірант
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна
orcid.org/0009-0006-3973-2470

ЕПІСТЕМІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХЕТИПУ ВОГНЮ

Актуальність проблеми. *У сучасних цифрових, музейних та освітніх наративах вогонь нерідко подають як універсальний символ відродження, переходу або очищення. Водночас печі, шлаки, деревне вугілля, обпалений ґрунт і кальциновані кістки походять із різних побутових, виробничих, поховальних та деструктивних контекстів. Такі матеріальні свідчення самі по собі не засвідчують завершеного символічного значення. Натомість візуальна цілісність реконструкції може приховувати відстань між матеріальним джерелом, науковою гіпотезою та сучасним філософським узагальненням.*

Мета дослідження *– обґрунтувати епістемічну відповідальність як принцип філософсько-освітньої інтерпретації архетипу вогню та запропонувати модель розмежування документованої ознаки, контекстуального зв'язку, функціональної реконструкції, символічної гіпотези й архетипного узагальнення.*

Методи. *Застосовано концептуальний аналіз, критику археологічного умовиводу, контекстуальне порівняння, реконструкцію структури аргументації та підходи до документування цифрової спадщини. Концептуальну придатність моделі проілюстровано на матеріалах городища Свердловське-1, кремаційних комплексів Шестовиці та музейних реконструкцій раннього металургійного виробництва. Приклади не утворюють репрезентативної археологічної вибірки, а використовуються для зіставлення побутового, поховального й технологічного режимів вогню.*

Результати. *Архетип вогню визначено як сучасну філософсько-аналітичну модель повторюваних відношень між контролем і стихійністю, підтриманням життя і руйнуванням, збереженням форми та незворотною трансформацією. Запропоновано п'ятирівневу шкалу епістемічних статусів і репрезентаційний модуль, який враховує відмінності між науковим текстом, навчальним матеріалом, музейною експозицією та цифровою візуалізацією. Наукова новизна полягає не у створенні загального методу документування реконструкцій, а в адаптації принципів епістемічної прозорості до архетипного аналізу вогню та філософії освіти. Практичним результатом є «паспорт інтерпретації», що фіксує джерела, реконструктивні операції, аналогії, альтернативні пояснення, умови перегляду висновку та творчі доповнення. Його застосування може створити умови для формування аргументованого судження, однак педагогічна ефективність інструменту потребує окремої емпіричної перевірки. Запропонована модель не замінює археологічної аргументації символічною універсалізацією, а робить видимими межі й послідовність інтерпретаційного переходу.*

Ключові слова: *архетип вогню, епістемічна відповідальність, філософія освіти, археологічна спадщина, раннє середньовіччя, історичне мислення, цифрова реконструкція, ритуалізація.*

Вступ. Архетип вогню належить до тих гуманітарних конструкцій, що мають помітну пояснювальну силу, але й високий ризик надмірного перенесення універсальних значень. З образом вогню пов'язують дуже різні явища: тепло житла, ремісничу працю, тілоспалення, руйнування під час пожежі, а також уявлення про очищення і перехід. Саме ця смислова насиченість робить архетип вогню продуктивним для філософського аналізу. Водночас вона створює методологічну небезпеку: значення, відомі з міфології, етнографії або пізніших культурних текстів, легко перенести на археологічний матеріал, який сам по собі їх не засвідчує. Проте археологічне

© Карась І. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

джерело не пропонує готового словника цих сенсів: воно фіксує матеріальні наслідки процесу – конструкцію печі, шар попелу, деревне вугілля, обпалений ґрунт, шлак, кальциновані кістки, пожежні горизонти – і лише в контексті дозволяє реконструювати практику. Ускладнення виникає, коли фрагментарний матеріал трансформується у підручнику, музейній експозиції, науково-популярному ролику чи 3D-реконструкції. Ці форми вимагають цілісної сцени: вони додають простір, світло, послідовність дій, зовнішність учасників і часом мотивацію. Візуальна завершеність стирає логічні розриви між виявленим, реконструйованим і запропонованим як філософське пояснення, тому сучасна аналітична категорія може бути хибно подана як безпосередньо підтверджене світосприйняття давніх людей.

Для культури слов'ян V–X ст. ця загроза особливо помітна: термічні сліди виявляють у житлових, виробничих і поховальних комплексах, а також у пожежних горизонтах, де вогонь виконував різні функції. Піч у житлі передусім засвідчує побутову практику, а не культ домашнього вогнища. Кремаційний обряд дає підстави говорити про реальне використання вогню в поховальній послідовності, проте ще не доводить існування самостійного культу вогню. Так само робота металургійного горна свідчить про технологічне знання й контроль температури, але метафора духовного переродження виникає вже на рівні сучасного філософського прочитання. Водночас послідовне зіставлення практик дозволяє виявляти повторювані структури досвіду – за умови, що рівень узагальнення не ототожнюють зі статусом археологічного факту.

Актуальність питання підсилюють сучасні політики управління спадщиною. Хартія ICOMOS вимагає, щоб інтерпретація базувалася на задокументованому визнанні значущості, прийнятих наукових методах і захищала пам'ятку від неточних чи недоречних висновків [1, с. 3]. Лондонська хартія наполягає, аби комп'ютерна візуалізація передавала користувачу статус знання, зокрема розрізняла доказ і гіпотезу та різні рівні ймовірності [2, с. 2]. Для архетипу вогню це означає показати не тільки переконливий образ, але й шлях, яким різнорідні сліди трансформуються на символічне або філософське твердження.

Питання має виразний філософсько-освітній вимір. Освіта формує не лише уявлення про минуле, а й стандарти обґрунтування претензій на знання. Якщо архетип постає як універсальний ключ до будь-якого сліду горіння, існує ризик, що учень засвоюватиме розпізнавання символу замість аналізу підстав. Якщо ж реконструкція робить видимими джерела, альтернативи і межі впевненості, робота з археологією стає вправою в аргументованому судженні. Тому епістемічну відповідальність тут запропоновано розглядати не як зовнішню норму популяризації, а як внутрішній принцип філософії освіти.

Респонсибілістська епістемологія Лорейн Коуд надає епістемологічного значення не лише змісту твердження, а й позиції, доброчесності та обставинам суб'єкта пізнання [3, с. 29–34]. У педагогічній інтерпретації Дерон Бойлз підкреслює, що пізнавець має вміти наводити підстави й пояснювати власні інтерпретації [4, с. 129–130]. Водночас пізнавальна позиція суб'єкта завжди є контекстуально розташованою [4, с. 134]. Контекстуальність не перетворюється тут на релятивізм: розташованість знання вимагає більшої рефлексії щодо підстав, а не зрівнювання всіх варіантів [4, с. 134–135].

Що стосується архетипу вогню, епістемічна відповідальність має два взаємопов'язані виміри. У запропонованому підході важливо відповісти на два різні запитання. Перше: наскільки висновок справді підтримується матеріальними й контекстуальними даними? Друге: чи не створює спосіб подання більшої впевненості, ніж дозволяють ці дані? Перше запитання стосується побудови умовиводу, друге – відповідальності за його публічну репрезентацію. Символічна гіпотеза може бути корисною для наукової дискусії. Однак у музейній експозиції та сама гіпотеза здатна ввести відвідувача в оману, якщо її подано без позначення рівня достовірності.

Поняття архетипу потребує уточнення. За класичною юнгіанською формулою архетип – це радше формальна здатність до репрезентації, ніж набір унаочнених образів; конкретний вміст виникає лише у певних історичних проявах [5, с. 79–80]. У статті це розмежування використано евристично, без претензії на археологічне доведення колективного несвідомого. «Архетип вогню» тут означає філософсько-аналітичну модель повторюваних відношень, що знаходять конкретизацію у різних практиках і не зводяться до єдиного позаісторичного символу.

Сучасна пост'юнгіанська дискусія не дає підстав розглядати архетип як незмінний образ із наперед визначеним змістом. У ній протиставляються есенціалістські тлумачення, що наголошують на успадкованих універсальних структурах, та емерджентні моделі, які пов'язують архетипні форми з динамічною взаємодією психіки, розвитку, середовища й культурного наративу [6, с. 682–685]. Для цього дослідження важливим є саме другий акцент: повторюваність певного способу організації досвіду не скасовує історичної мінливості його конкретних образів і значень.

Археологічне пізнання підсилює таку обережність. Елісон Вайлі показує, що археологічні дані часто є неповними й неоднорідними, а їхня доказова сила формується через повторне залучення, реконекстуалізацію та зіставлення з новими дослідницькими питаннями [7, с. 203–207]. Тимоті Інсолл застерігає від використання поняття «ритуал» як універсального пояснення незрозумілих знахідок і від надмірно певних висновків в археології релігії [8, с. 1–4]. Ларс Фогелін розглядає ритуал як форму людської дії, що залишає матеріальні сліди, і протиставляє структурні та практико-орієнтовані підходи до його вивчення [9, с. 55–59]. Водночас відновлення конкретного символічного змісту ритуалу, особливо без письмових чи етноісторичних джерел, залишається складним [9, с. 64–65].

У теорії історичного мислення Пітер Сейксас і Карла Пек розрізняють матеріальні та текстові «сліди» минулого і створені пізніше оповіді про нього. Сліди потребують контекстуалізації, а оповіді – оцінювання джерел, авторства й обмежень [10, с. 110–112]. Для аналізу архетипу це принципово: учень або відвідувач музею має бачити, що фраза «вогонь символізував очищення» не є описом знахідки, а висновком, який потребує окремих підстав і порівняння з альтернативами.

Освітня епістемологія конкретизує нормативний бік такого підходу через взаємозв'язок пізнавальної мети, критеріїв якості та надійних процесів. С. Барзілай і К. Чінн визначають належну епістемічну діяльність через цінні пізнавальні цілі, критерії якості, надійні процеси та пристосування дії до умов конкретного завдання [11, с. 361–366]. У роботі з архетипом вогню відповідною дією є не пошук універсального тлумачення, а вміння встановити статус твердження, обґрунтувати перехід між рівнями інтерпретації та пояснити, які дані могли б посилити або спростувати запропоновану версію.

Новіші дослідження епістемічних переконань у навчанні історії підтверджують необхідність розрізняти об'єктивістську позицію, за якої джерело сприймають як безпосередню копію минулого, суб'єктивістську позицію, за якої всі версії вважають рівноцінними, та критеріальну позицію, що поєднує визнання інтерпретативності історичного знання з дисциплінарними способами його перевірки [12, с. 11–13]. Запропонована в цій статті шкала орієнтована саме на критеріальну позицію: вона не усуває інтерпретацію, а вимагає пояснювати, на яких даних і процедурах вона ґрунтується.

Мета та завдання. Мета статті – обґрунтувати епістемічну відповідальність як принцип філософсько-освітньої інтерпретації архетипу вогню та розробити модель розмежування документованої ознаки, контекстуального зв'язку, функціональної реконструкції, символічної гіпотези й архетипного узагальнення на окремих археологічних матеріалах V–X ст. із території сучасної України. Для досягнення мети необхідно: уточнити робоче значення поняття «архетип вогню»; визначити одиницю епістемічної оцінки; описати послідовність переходу від термічного сліду до філософського висновку; співвіднести статуси тверджень із формами їх публічного подання; проілюструвати концептуальну придатність моделі на побутовому, поховальному й технологічному матеріалі; запропонувати інструмент документування інтерпретаційних рішень.

Методи дослідження. Для апробації моделі використано опубліковані матеріали щодо городища Свердловське-1, кремаційних комплексів Шестовиці та опубліковані підходи до музейного реконструювання раннього металургійного виробництва, зокрема на матеріалах ранньослов'янських пам'яток. Вибір прикладів орієнтований не на створення нової археологічної типології, а на порівняння трьох режимів вогню: підтримання побуту, трансформація тіла в поховальному контексті та контрольований технологічний процес у виробництві. Методологічно застосовано концептуальний аналіз, критику джерел, контекстуальне порівняння і реконструкцію структури аргументації. Під час зіставлення матеріалів було прийнято три

методологічні обмеження. По-перше, значення, відомі за пізньою етнографією, не переносилися безпосередньо на пам'ятки V–X ст. По-друге, сакральне пояснення розглядалося лише після перевірки побутових, технологічних, випадкових і деструктивних альтернатив. По-третє, формулювання висновку узгоджувалося з характером джерела: що фрагментарніші дані, то обережнішою має бути публічна теза. Для цифрового аспекту враховано підходи до формального документування джерел і реконструктивних операцій у віртуальній археології [13, с. 42–43].

Запропонована модель має концептуальний характер, а не виступає як експериментально перевірена педагогічна технологія. Її логічну придатність оцінено за спроможністю розмежувати статуси тверджень, відтворити ланцюг умовиводів, вмістити альтернативні пояснення та адаптувати маркування невизначеності до різних медіа. Подальша емпірична апробація повинна з'ясувати, чи допомагає модель учням, студентам і відвідувачам музею точніше розрізняти доказ, реконструкцію й філософське узагальнення.

Одиницею аналізу обрано окрему знаннєву претензію разом із її джерельною опорою та способом комунікації. Це дозволяє відрізняти первинну інтерпретаційну помилку від репрезентаційного перебільшення. Теза може бути прийнятною як робоча гіпотеза в науковій публікації, але вводити в оману в 3D-сцені, якщо гіпотетичні елементи не позначено. Практичну застосовність моделі визначають чотири критерії: прозорість походження твердження, відтворюваність умовиводу, наявність змістовних альтернатив і відповідність між силою доказів та переконливістю форми.

Результати дослідження. Проведений аналіз дав змогу уточнити, за яких умов звернення до архетипу вогню залишається науково виправданим. Йдеться про узгодження чотирьох елементів: характеру матеріального джерела, обґрунтованості реконструктивного переходу, способу позначення невизначеності та впливу обраної форми подання. На цій основі запропоновано робоче визначення архетипу вогню, шкалу епістемічних статусів твердження та практичну форму документування інтерпретації.

Архетип вогню як об'єкт епістемічної відповідальності. У межах дослідження архетип вогню означає не готовий символ із незмінним значенням, а модель для порівняння повторюваних відношень, що набувають різного змісту в конкретних практиках. До них належать контрольованість і стихійність, підтримання життя і руйнування, збереження форми та її незворотна зміна, повсякденне використання й ритуалізований перехід. Окрема археологічна ситуація актуалізує лише частину цих відношень. Тому піч, поховальне багаття або металургійний горн не можна автоматично наділяти всім набором значень, пов'язаних із вогнем у пізніших культурних традиціях.

Епістемічно відповідальний аналіз починається не з пошуку символу, а з реконструкції дії. Спочатку встановлюють характер термічної зміни й контекст знахідки, далі розглядають можливу функцію вогню та альтернативні пояснення, після чого перевіряють ознаки ритуалізації. Лише на завершальному етапі можливе ширше архетипне узагальнення. Воно є виправданим тоді, коли спирається на зіставлення кількох практик, зберігає їхню історичну відмінність і прямо визначається як мова сучасного філософського аналізу.

В освітньому контексті предметом навчання стає не лише твердження про роль вогню, а й його епістемічна біографія. Учень має мати змогу встановити: які ознаки задокументовано; яку практику реконструюють; де застосовано аналогію; які символічні версії конкурують; що саме узагальнює поняття архетипу. Така діяльність відповідає історичному мисленню як практиці оцінки слідів і наративів, а не механічного запам'ятовування готової оповіді [10, с. 110–112].

Епістемічні статуси та репрезентаційний модуль архетипу вогню. Запропонована модель поєднує п'ятирівневу шкалу епістемічних статусів із репрезентаційним модулем, що враховує особливості наукового, навчального, музейного та цифрового подання. Шкала показує відстань між безпосередньо задокументованим термічним слідом і ширшим твердженням про практику або значення. Репрезентаційний модуль, своєю чергою, дає змогу оцінити, чи відповідає переконливість форми подання реальній силі джерельних підстав.

На інференційній осі виокремлено п'ять статусів. Перший – документований факт: опис конструкції, матеріалу, стратиграфії, температурних змін або результатів аналізів.

Другий – контекстуальний зв'язок: просторові, хронологічні й предметні асоціації. Третій – функціональна реконструкція: пояснення ролі вогню в послідовності практичних дій. Четвертий – символічна гіпотеза: припущення про очищення, межу, статус, пам'ять чи перехід. П'ятий – архетипне узагальнення: порівняльне понятійне осмислення повторюваної структури досвіду, яке не претендує на статус локального археологічного факту.

Репрезентаційна вісь охоплює науковий текст, навчальний матеріал, музейну експозицію й цифрову або художню візуалізацію. Чим сильніший ефект присутності створює форма, тим виразніше вона має маркувати реконструйовані елементи. Наукова публікація може розгорнути аргументацію та навести альтернативи; музейна етикетка має обмежений обсяг; 3D-сцена часто стверджує без слів. Тому споживач повинен розуміти, де показано збережене, де – доказово відтворену конструкцію, а де – гіпотетичне або художнє доповнення [2, с. 8–9].

Модель не обмежує філософське узагальнення, а встановлює умови його коректності. Що далі твердження віддаляється від безпосередньо зафіксованої ознаки, то повніше мають бути показані проміжні аргументи й альтернативні пояснення. Твердження про ритуалізацію потребує просторових, повторюваних, депозиційних чи поведінкових ознак, що відрізняють комплекс від буденного чи виробничого. Твердження про очищення потребує доказів, що саме така функція краще пояснює послідовність дій, ніж альтернативи. Твердження про архетип вимагає порівняння кількох історично різних практик і чіткого застереження, що йдеться про сучасну філософську модель.

Таблиця 1

Статуси твердження в епістемічно відповідальній репрезентації архетипу вогню

Статус	Зміст і мовний маркер	Приклад для архетипу вогню
Документований факт	Зафіксована ознака або результат аналізу: «виявлено», «зафіксовано», «аналіз засвідчив».	У визначеній частині комплексу виявлено кальциновані кістки; у печі відібрано деревне вугілля.
Контекстуальний зв'язок	Просторова, часова чи предметна асоціація: «пов'язано стратиграфічно», «зосереджено поруч».	Осередок, паливо, рослинні рештки й господарська зона належать до одного контексту.
Функціональна реконструкція	Можливий спосіб використання, підтриманий сукупністю ознак: «могло використовуватися», «найкраще пояснюється».	Піч виконувала побутову функцію; горн підтримував технологічний режим; на багатті здійснювали тілоспалення.
Символічна гіпотеза	Можливий культурний смисл: «можна інтерпретувати», «за сукупністю ознак припускаємо».	Особливе поводження з рештками могло позначати зміну статусу померлого.
Архетипне узагальнення	Сучасна категорія для порівняння практик: «у філософському сенсі», «пропонуємо розуміти як».	Вогонь постає матеріальною умовою контрольованого або незворотного переходу між станами.

Візуальна реалізація не становить окремого епістемічного статусу твердження. Вона належить до другої, репрезентаційної осі моделі й визначає, як документований факт, реконструкція або гіпотеза представлені аудиторії. Наприклад, план печі може спиратися на польову документацію, тоді як висота полум'я, одяг учасників, їхні жести, звуковий супровід і послідовність окремих дій часто відтворюються за аналогією або є творчим рішенням авторів реконструкції. Тому візуальна переконливість сцени не повинна приховувати різного походження її складників.

Концептуальна апробація моделі на побутовому, поховальному й технологічному використанні вогню. обутовий режим вогню представлено матеріалами роменського городища Свердловське-1. Дослідження комбінувало археологічні спостереження з відбором проб із печей і господарських об'єктів та широким набором природничих методів [15, с. 266–268]. Палеоетноботанічні дані з печей і ями дозволили конкретизувати господарський контекст [15, с. 273–274], а антракологічний аналіз – визначити вид використаної деревини й паливні ресурси [15, с. 276–277]. Тут фактами є конструкція осередку, місця відбору зразків і результати аналізів; функціональна реконструкція – використання вогню для побутових і господарських потреб. Для архетипного аналізу Свердловське-1 важливе не як «доказ культу осередку»,

а як виявлення відношень контролю, повторюваності та підтримання життя. У межах запропонованого аналізу піч можна розглядати як осередок, навколо якого організовано частину повсякденних дій. Це вже не прямий археологічний факт, а функціонально-просторове узагальнення, що не передбачає автоматичного висновку про сакральний статус вогнища.

У навчальній або цифровій реконструкції з достатньою впевненістю можна показати розташування конструкції; натомість інтенсивність полум'я, час доби, зовнішність мешканців, розподіл ролей і ритуальні жести залишаються реконструктивними або художніми домислами.

Поховальний режим вогню проаналізовано на матеріалах Шестовиці. Характер термічних змін кремованих кісток дає змогу уточнити умови тілоспалення та окремі особливості перебування тіла на поховальному вогнищі [16, с. 244]. Це демонструє: матеріальна трансформація кісток дозволяє реконструювати конкретну операцію, але не безпосередньо її символічне значення. Документованими залишаються стан кісток, спосіб депонування, склад комплексу і просторові зв'язки; реконструйованими – етапи спалення, збирання та перенесення решток. Тут архетипна структура виявляється через відношення незворотної матеріальної трансформації, розриву тілесної форми та переходу між статусами. Проте конкретні твердження про очищувальну функцію вогню, прискорення переходу померлого до потойбічного світу або існування єдиної слов'янської поховальної доктрини не випливають безпосередньо з термічних змін кісток. В експозиції коректно розділяти три формули: «зафіксовано» – щодо стану решток; «реконструють» – щодо послідовності дій; «значення дискусійне» – щодо мотивів і вірувань.

Третій приклад відрізняється від двох попередніх характером джерела. Тут аналізується не окремий розкопаний комплекс, а принцип музейної реконструкції раннього металургійного виробництва. Такий вибір виправданий предметом статті: він дає змогу простежити, як археологічні дані, технологічні аналоги й творчі рішення поєднуються в публічному образі виробничого вогню. Дослідження контекстуального макетування ранньої металургії підкреслює, що автентичний предмет стає зрозумілішим у зв'язку з горном, інструментами, сировиною та виробничим простором, а реконструкція має починатися з детального вивчення розкопок і графічного відновлення об'єктів [17, с. 54–55]. Серед придатних для демонстрації матеріалів названо ранньослов'янські пам'ятки з залишками металургійних та супутніх виробництв [17, с. 55]. Окремо варто відзначити відтворення процесу виробництва деревного вугілля на поселенні Автуничі, яке показує, що виробничий вогонь складається з ланцюга операцій – підготовки палива, підтримання режиму горіння та наступної металургійної операції [17, с. 58]. Архетипне узагальнення тут стосується не «магії коваля», а відношення між знанням, контролем стихії та незворотною зміною властивостей матеріалу. Музейна подача має відокремлювати реконструйований технологічний ланцюг від непідтверджених припущень про соціальні ролі, жести й сакральні мотиви.

Наведені приклади не утворюють статистично чи типологічно репрезентативної археологічної вибірки. Їх використано як контрастні ситуації, що дозволяють перевірити внутрішню послідовність запропонованого розмежування: побутовий приклад стосується підтримання життєдіяльності, поховальний – незворотної трансформації тіла, а музейна реконструкція металургії – технологічного контролю й публічної репрезентації виробничого процесу. Тому результати цієї апробації засвідчують концептуальну придатність моделі, але не доводять її універсальності для всіх ранньосередньовічних практик вогню.

«Паспорт інтерпретації архетипу вогню». Для практичного застосування моделі запропоновано «паспорт інтерпретації архетипу вогню» – стислий документ, який супроводжує навчальний кейс, музейний об'єкт або цифрову модель. Його завдання – зробити видимою епістемічну конструкцію архетипного висновку. Паспорт містить вісім блоків: 1) документовані термічні й контекстуальні дані; 2) методи їх отримання; 3) функціональна реконструкція; 4) ознаки ритуалізації, якщо вони наявні; 5) символічні гіпотези та альтернативні пояснення; 6) підстава архетипного порівняння; 7) умови, за яких інтерпретація має бути переглянута або відхилена; 8) перелік візуальних елементів, відновлених за матеріальними даними, аналогією або творчим рішенням.

У музейній етикетці розгорнутий паспорт може бути стиснутий до чотирикомпонентної формули: «знайдено» – «функцію реконструюють» – «значення припускають» – «у філософському сенсі порівнюємо». Наприклад: «У могильному комплексі виявлено кальциновані кістки; за їхнім станом реконструюють положення тіла на багатті; конкретне релігійне значення операцій залишається дискусійним; у порівняльному аналізі вогонь розглядається як матеріальна умова незворотного переходу». Така структура дозволяє зберегти виразність оповіді, не маскуючи статусів знання.

У навчальній роботі цей інструмент фактично перетворюється на карту аргументації. Учні отримують польову документацію, результати аналізів, запропоновані аналоги й кілька інтерпретацій. Їхнє завдання – відтворити ланцюг умовиводів, знайти найслабшу ланку, запропонувати альтернативу й сформулювати архетипне узагальнення так, щоб воно не нивелювало історичну відмінність кейсів. Такий підхід узгоджується з вимогою ICOMOS документувати джерела й визнавати альтернативні історичні гіпотези [1, с. 4].

У цифровій реконструкції ту саму логіку можна реалізувати через інформаційні шари або інтерактивні метадані. Документовані елементи відображаються постійно; реконструйовані за контекстом – у другому режимі; символічний сценарій – у третьому; художні доповнення супроводжуються поясненням. Користувач має мати доступ до джерел і параданих – інформації про аналітичні, дедуктивні, інтерпретаційні й творчі рішення, що склали модель. Саме таке документування знаннєвих претензій, джерел і процесу вимагає Лондонська хартія [2, с. 8–9].

Епістемічна прозорість не обов'язково суперечить емоційній та смисловій виразності образу вогню. Навпаки, перемикання між матеріальним слідом, реконструйованою дією та філософським порівнянням виявляє походження глибини образу. Такий спосіб подання дає користувачеві змогу простежити, що архетип постає не як довільна вигадка або приховане значення речі, а як результат аргументованого зіставлення матеріального сліду, реконструйованої дії та філософського узагальнення.

Освітньо-комунікативні критерії застосування моделі. У навчанні модель насамперед може допомогти виявити, чи розрізняє учень матеріальну ознаку, реконструкцію та символічне пояснення. Вона також може бути основою для завдань, у яких потрібно не відгадати наперед заданий «символ», а побудувати й захистити власну інтерпретацію. Не менш важливий її рефлексивний потенціал: автор музейної або цифрової сцени змушений пояснити походження кожного значущого елемента.

Сучасні дослідження спадщинної освіти наголошують, що вона перебуває на перетині матеріального досвіду, семіотичної інтерпретації, історичного знання й передавання цінностей [18, с. 4–5]. Водночас подання спадщини як завершеної та незмінної оповіді може підтримувати некритичне ставлення до успадкованих наративів [18, с. 12–13]. Тому запропонований інструмент спрямований не лише на засвоєння інформації про археологічні об'єкти, а й на виявлення способів, у які сучасна репрезентація конструює їхнє значення.

Оцінювання такої діяльності має базуватися не на збігу з наперед установленим тлумаченням, а на якості епістемічної дії. Пропонуються чотири критерії: точність визначення статусів тверджень; релевантність і достатність доказів; повнота розгляду альтернатив; чесність маркування невизначеності. На високому рівні учасник не лише відділяє факт від реконструкції, а й обґрунтовує, чому одне архетипне узагальнення є продуктивнішим за інше та які межі його застосування. Таке оцінювання відповідає ідеї епістемічної освіти, оскільки поєднує пізнавальну мету, критерії якості й надійні процеси її досягнення [11, с. 361–366].

Цей підхід запобігає двом спрощенням. Перше – формальному додаванню слова «можливо» до по суті однозначної символічної оповіді. Друге – релятивістському висновку, що будь-яке тлумачення вогню однаково цінне. Відповідальна інтерпретація ранжує версії за рівнем доказовості і не плутає культурну варіативність із довільністю.

Для цифрових реконструкцій «паспорт інтерпретації» може бути пов'язаний із моделлю через метадані чи парадані. Підхід Е. Деметреску показує можливість формального зіставлення археологічної стратиграфії, джерел і реконструктивних операцій у процесі 3D-моделювання

[13, с. 42–43, 48–51]. У спрощеному навчальному продукті це може реалізовуватися як перемикання між шарами «збережено», «функціонально реконструйовано», «символічно інтерпретовано» та «архетипно узагальнено».

Подальший розвиток Extended Matrix оформив ці принципи як послідовність від збирання даних і створення цифрової копії до формування реконструктивної гіпотези, репрезентаційної моделі та її публічного поширення [14, с. 2–4]. Метод передбачає фіксацію не лише джерел, а й логіко-інтерпретаційних операцій, що пов'язують археологічне свідчення з реконструкцією. Запропонована в цій статті модель не дублює Extended Matrix, оскільки стосується насамперед статусу символічних та архетипних висновків і можливостей їх освітньої комунікації.

Модель має ширше соціально-філософське значення. У сучасному інформаційному полі переконливий образ часто поширюється швидше за пояснення його джерел. Робота з архетипом вогню може сприяти формуванню звички ставити до візуального образу ті самі питання, що й до письмового твердження: хто створив репрезентацію; які дані використано; що реконструйовано; де починається символічна версія; чому обрано саме таке філософське узагальнення. Археологічна спадщина може використовуватися як середовище формування інтелектуальної відповідальності.

Обговорення: архетип між універсалізацією та історизмом. Найбільш дискусійним у запропонованому підході є саме збереження поняття «архетип». Можна заперечити, що після відмови від універсального символічного змісту достатньо говорити про порівняння практик або про культурну семантику вогню. Однак термін «архетип» тут виконує окрему функцію: він позначає не тотожність значень, а повторювану структуру досвіду трансформації, контролю і переходу, яка набуває різного історичного наповнення. Водночас таке вживання залишається виправданим лише за умови, що воно не підмінює аналіз конкретної практики.

Новизна запропонованої моделі не полягає у винайденні принципу прозорості цифрової реконструкції. Вимоги документувати джерела, розмежовувати дані й гіпотези та фіксувати реконструктивні операції вже сформульовано в міжнародних хартіях і методології Extended Matrix [2, с. 2, 8–9; 13, с. 42–43, 48–51; 14, с. 2–4]. Авторський внесок полягає у перенесенні цього принципу на інший рівень – перехід від матеріальної ознаки не лише до просторової чи функціональної реконструкції, а й до символічної гіпотези та архетипного узагальнення. Додатковим результатом є поєднання цієї шкали з освітнім завданням: навчити розрізняти статуси тверджень і співвідносити переконливість репрезентації із силою її доказових підстав.

Запропонована модель уникає двох крайнощів. Перша – символічний есенціалізм, згідно з яким вогонь нібито має однакове значення завжди й усюди. Друга – редуктивний емпіризм, котрий визнає легітимними лише безпосередні описи й відмовляє філософському узагальненню в пізнавальній цінності. Епістемічна відповідальність дає третю дорогу: визнає контекстуальність знання, але зберігає критерії міцнішого й слабшого обґрунтування, що узгоджується з антирелятивістським потенціалом респонсибілістської епістемології [4, с. 134–135].

Порівняння трьох режимів показує, що вогонь не має єдиного історичного «послання». У житлі він організовує підтримання життя й контрольовану повторюваність; у поховальному тілоспаленні – незворотну зміну тіла й послідовність переходу; у металургії – технічно керований процес перетворення речовини. Спільним між ними є не конкретний символ, а структура дії: вогонь змінює стан матеріалу, вимагає знань і контролю, встановлює межу між попередньою і новою формою і може бути включений у суспільно значущу послідовність. Отже, архетип вогню доцільно трактувати як структуру потенційних відношень, що наповнюється змістом у конкретній практиці. Це відповідає формально-змістовому розділенню архетипу: незмінним не проголошується образ або тлумачення, а визнається повторюваність способу організації досвіду, тоді як образне й культурне наповнення змінюється історично [5, с. 79–80].

Така позиція дозволяє вживати архетипну лексику, не приписуючи археологічному матеріалу більше, ніж він може підтвердити. Межі моделі пов'язані з якістю первинної документації, нерівномірністю збереження матеріалів і професійною чесністю укладача. Маркування «гіпотеза» саме по собі не гарантує добросовісності, якщо візуальна композиція нав'язує одну версію як

очевидну. Крім того, три розглянуті режими не вичерпують ранньосередньовічних практик вогню: потребують окремого дослідження випал кераміки, сільськогосподарські випали, пожежні горизонти, сигнальні вогні й пізніші етнографічні трансформації образу.

Перспективним є розширення джерельної бази шляхом археометричних досліджень температурних режимів, паливних ресурсів і просторової організації виробництв, а також порівняння музеївських і цифрових способів маркування невизначеності. Емпірична апробація має встановити, чи допомагає «паспорт інтерпретації» різним аудиторіям розрізняти статуси знання, не перевантажуючи комунікацію, і як це впливає на довіру до реконструкції та якість аргументації.

Висновки. Проведене дослідження показало, що застосування поняття архетипу вогню до археологічної спадщини потребує подвійного контролю: за обґрунтованістю самого висновку і за способом його представлення аудиторії. Термічний слід, функціональна реконструкція, припущення про символічний зміст і філософське узагальнення належать до різних рівнів пізнання. Їхнє змішування створює ілюзію, ніби сучасна інтерпретація безпосередньо відтворює світогляд ранньосередньовічної спільноти.

Архетип вогню у статті визначено як сучасну модель для порівняння повторюваних відношень, що виникають у практиках підтримання життя, технологічного контролю, незворотної трансформації, переходу та руйнування. Таке визначення не наділяє всі прояви вогню однаковим символічним змістом. Навпаки, воно вимагає спочатку встановити функцію конкретної практики й лише після цього переходити до ширшого філософського зіставлення.

Аналіз матеріалів Свердловського-1, Шестовиці та музейних реконструкцій ранньої металургії показав, що побутове, поховальне й технологічне використання вогню не утворюють єдиного символічного коду. Їх поєднує процесуальна здатність вогню підтримувати, змінювати, розмежовувати або руйнувати матеріальні форми. Конкретні твердження про очищення, сакральний статус чи релігійну доктрину потребують додаткових ознак і не можуть бути виведені лише з факту горіння.

Запропонована шкала епістемічних статусів дає змогу відокремити задокументовану ознаку від контекстуального зв'язку, функціональної реконструкції, символічної гіпотези й архетипного узагальнення. Практичним продовженням цієї шкали є паспорт інтерпретації, у якому фіксуються використані джерела, реконструктивні операції, альтернативи та творчі доповнення. У навчанні та музейній комунікації такий інструмент створює методичні передумови не лише для передавання знань про минуле, а й для формування навичок аргументованого судження.

Модель залишається концептуальною і потребує емпіричної апробації. Подальше дослідження має охопити ширшу вибірку ранньосередньовічних практик вогню та перевірити, чи справді запропоноване маркування допомагає різним аудиторіям точніше розрізняти доказ, реконструкцію і філософське тлумачення.

Інформація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки рукопису ChatGPT (OpenAI) використовувався як допоміжний інструмент для вдосконалення формулювань окремих фрагментів тексту. Постановка дослідницької проблеми, добір і перевірка наукових джерел, аналіз матеріалу, інтерпретація результатів та формулювання остаточних висновків здійснені автором. Результати використання інструменту штучного інтелекту критично перевірялися та редагувалися автором. Відповідальність за зміст, достовірність результатів і дотримання принципів академічної доброчесності несе автор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ICOMOS. The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites. Québec : ICOMOS, 2008. 8 p. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e.pdf (дата звернення: 25.07.2026).

2. The London Charter for the Computer-based Visualisation of Cultural Heritage. Version 2.1. 2009. 13 p. URL: https://londoncharter.org/fileadmin/templates/main/docs/london_charter_2_1_en.pdf (дата звернення: 25.07.2026).

3. Code L. Toward a «Responsibilist» Epistemology. *Philosophy and Phenomenological Research.* 1984. Vol. 45, No. 1. P. 29–50. DOI: https://doi.org/10.2307/2107325.

4. Boyles D. Considering Lorraine Code's Ecological Thinking and Standpoint Epistemology: A Theory of Knowledge for Agentic Knowing in Schools? *Philosophical Studies in Education*. 2009. Vol. 40. P. 126–138.

5. Jung C. G. The Archetypes and the Collective Unconscious / trans. R. F. C. Hull. 2nd ed. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1969. 451 p. (Collected Works of C. G. Jung; Vol. 9, Pt. 1).

6. Hogenson G. B. The Controversy Around the Concept of Archetypes. *Journal of Analytical Psychology*. 2019. Vol. 64, No. 5. P. 682–700. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-5922.12541.

7. Wylie A. How Archaeological Evidence Bites Back: Strategies for Putting Old Data to Work in New Ways. *Science, Technology, & Human Values.* 2017. Vol. 42, No. 2. P. 203–225. DOI: https://doi.org/10.1177/0162243916671200.

8. Insoll T. Archaeology, Ritual, Religion. London ; New York : Routledge, 2004. 203 p.

9. Fogelin L. The Archaeology of Religious Ritual. *Annual Review of Anthropology.* 2007. Vol. 36. P. 55–71. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.36.081406.094425.

10. Seixas P., Peck C. Teaching Historical Thinking. Challenges and Prospects for Canadian Social Studies / eds. A. Sears, I. Wright. Vancouver : Pacific Educational Press, 2004. P. 109–117.

11. Barzilai S., Chinn C. A. On the Goals of Epistemic Education: Promoting Apt Epistemic Performance. *The Journal of the Learning Sciences.* 2018. Vol. 27, No. 3. P. 353–389. DOI: https://doi.org/10.1080/10508406.2017.1392968.

12. Stoel G., Logtenberg A., Nitsche M. Researching Epistemic Beliefs in History Education: A Review. Historical Encounters: *A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education.* 2022. Vol. 9, No. 1. P. 11–34. DOI: https://doi.org/10.52289/hej9.102.

13. Demetrescu E. Archaeological Stratigraphy as a Formal Language for Virtual Reconstruction: Theory and Practice. *Journal of Archaeological Science*. 2015. Vol. 57. P. 42–55. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.02.004.

14. Demetrescu E., Ferdani D. From Field Archaeology to Virtual Reconstruction: A Five Steps Method Using the Extended Matrix. *Applied Sciences.* 2021. Vol. 11, No. 11. Art. 5206. DOI: https://doi.org/10.3390/app11115206.

15. Черненко О. Є., Кравченко Р. А., Горбаненко С. А., Горобець Л. В., Ковальчук О. М., Сенюк О. Г., Сергєєва М. С. Свердловське-1: біогосподарська діяльність мешканців роменського городища на Чернігівщині. *Археологія і давня історія України*. 2017. Вип. 1 (22). С. 266–301.

16. Потєхіна І. Д., Слободян Т. І. Про населення давньоруської Шестовиці за матеріалами інгумацій та кремацій. Слов'яни і Русь: археологія та історія : збірка праць на пошану П. П. Толочка / відп. ред. Г. Ю. Івакін. Київ : Стародавній Світ, 2013. С. 237–246.

17. Пустовалов С., Чухрай Л. Раннє металургійне виробництво на теренах України в експозиції музеїв. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*. 2022. Т. 5. С. 54–60. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-8907.2022.5.54-60.

18. Kisler R. Mapping Heritage Education: Historical Knowledge and Moral Values. *Studies in Philosophy and Education*. 2026. Online first. DOI: https://doi.org/10.1007/s11217-025-10037-0.

REFERENCES

1. ICOMOS. (2008). The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites. ICOMOS. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e.pdf

2. The London Charter. (2009). The London Charter for the Computer-based Visualisation of Cultural Heritage (Version 2.1). https://londoncharter.org/fileadmin/templates/main/docs/london_charter_2_1_en.pdf

3. Code, L. (1984). Toward a «responsibilist» epistemology. *Philosophy and Phenomenological Research,* 45(1), 29–50. https://doi.org/10.2307/2107325

4. Boyles, D. (2009). Considering Lorraine Code's ecological thinking and standpoint epistemology: A theory of knowledge for agentic knowing in schools? *Philosophical Studies in Education,* 40, 126–138.

5. Jung, C. G. (1969). The archetypes and the collective unconscious (R. F. C. Hull, Trans.; 2nd ed., Vol. 9, Pt. 1). Princeton University Press.

6. Hogenson, G. B. (2019). The controversy around the concept of archetypes. *Journal of Analytical Psychology*, 64(5), 682–700. https://doi.org/10.1111/1468-5922.12541

7. Wylie, A. (2017). How archaeological evidence bites back: Strategies for putting old data to work in new ways. *Science, Technology, & Human Values*, 42(2), 203–225. https://doi.org/10.1177/0162243916671200

8. Insoll, T. (2004). Archaeology, ritual, religion. Routledge.
9. Fogelin, L. (2007). The archaeology of religious ritual. *Annual Review of Anthropology,* 36, 55–71. https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.36.081406.094425
10. Seixas, P., & Peck, C. (2004). Teaching historical thinking. In A. Sears & I. Wright (Eds.), Challenges and prospects for Canadian social studies (pp. 109–117). Pacific Educational Press.
11. Barzilai, S., & Chinn, C. A. (2018). On the goals of epistemic education: Promoting apt epistemic performance. *The Journal of the Learning Sciences*, 27(3), 353–389. https://doi.org/10.1080/10508406.2017.1392968
12. Stoel, G., Logtenberg, A., & Nitsche, M. (2022). Researching epistemic beliefs in history education: A review. Historical Encounters: *A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education*, 9(1), 11–34. https://doi.org/10.52289/hej9.102
13. Demetrescu, E. (2015). Archaeological stratigraphy as a formal language for virtual reconstruction: Theory and practice. *Journal of Archaeological Science*, 57, 42–55. https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.02.004
14. Demetrescu, E., & Ferdani, D. (2021). From field archaeology to virtual reconstruction: A five steps method using the Extended Matrix. *Applied Sciences*, 11(11), 5206. https://doi.org/10.3390/app11115206
15. Chernenko, O. Ye., Kravchenko, R. A., Horbanenko, S. A., Horobets, L. V., Kovalchuk, O. M., Seniuk, O. H., & Serhieieva, M. S. (2017). Sverdlovske-1: Biohospodarska diialnist meshkantsiv romenskoho horodyshcha na Chernihivshchyni [Sverdlovske-1: Bio-economic activities of inhabitants of a Romny culture hillfort in the Chernihiv region]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy,* 1(22), 266–301 [in Ukrainian].
16. Potiekhina, I. D., & Slobodian, T. I. (2013). Pro naselennia davnoruskoi Shestovytsi za materialamy inhumatsii ta krematsii [On the population of Old Rus Shestovytsia based on inhumations and cremations]. In H. Yu. Ivakin (Ed.), Sloviany i Rus: Arkheolohiia ta istoriia [Slavs and Rus: Archaeology and history] (pp. 237–246). Starodavnii Svit [in Ukrainian].
17. Pustovalov, S., & Chukhrai, L. (2022). Rannie metalurhiine vyrobnytstvo na terenakh Ukrainy v ekspozytsii muzeiv [Early metallurgical production on the territory of Ukraine in museum exhibitions]. Naukovi zapysky NaUKMA. *Istoriia i teoriia kultury,* 5, 54–60. https://doi.org/10.18523/2617-8907.2022.5.54-60 [in Ukrainian].
18. Kisler, R. (2026). Mapping heritage education: Historical knowledge and moral values. Studies in Philosophy and Education. *Advance online publication*. https://doi.org/10.1007/s11217-025-10037-0

Karas Ihor Pavlovych
Postgraduate Student
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
53, Hetmana Polubotka str., Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0009-0006-3973-2470

EPISTEMIC RESPONSIBILITY IN THE REPRESENTATION OF THE FIRE ARCHETYPE

Relevance. *In museum displays, educational materials, and digital reconstructions, fire is often presented as a symbol of purification, transition, or rebirth. Yet hearths, charcoal, slag, burnt soil, and calcined bones come from different domestic, technological, funerary, and destructive contexts. Such evidence does not by itself establish symbolic meaning. The visual coherence of a reconstruction may blur the distinction between archaeological evidence, scholarly inference, and philosophical interpretation.*

Purpose. *The article develops epistemic responsibility as a guiding principle for the philosophical and educational interpretation of the fire archetype and proposes a framework for distinguishing documented evidence, contextual association, functional reconstruction, symbolic hypothesis, and archetypal generalisation.*

Methods. *The study combines conceptual analysis, critical examination of archaeological inference, contextual comparison, reconstruction of inferential chains, and approaches to documenting digital heritage. The framework is illustrated with evidence from the Sverdlovske-1 hillfort, cremation complexes at Shestovytsia, and museum reconstructions of early metallurgical production. These*

cases serve as contrasting examples of domestic, funerary, and technological uses of fire rather than a representative archaeological sample.

Results. *The fire archetype is defined as a philosophical model for comparing recurring tensions between control and elemental force, life-sustaining and destructive uses, and the preservation and irreversible transformation of material form. The article introduces a five-level scale of epistemic statuses and a framework for evaluating claims in scholarly writing, educational materials, museum exhibitions, and digital visualisations. Its novelty lies in adapting principles of epistemic transparency to the archetypal interpretation of fire and the philosophy of education. The practical outcome is an "interpretation passport": a record of sources, reconstruction procedures, analogies, alternative explanations, conditions for revising conclusions, and creative additions. This instrument may support reasoned judgement, although its educational effectiveness requires empirical testing. The framework clarifies the evidential status of each interpretive step and prevents broad symbolic claims from replacing archaeological reasoning.*

Key words: *fire archetype, epistemic responsibility, philosophy of education, archaeological heritage, Early Middle Ages, historical thinking, digital reconstruction, ritualisation.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.11.2026